

amuzante, dar ar opera în mod obligatoriu cu arta contrastului comic, cu potențele distonanței. Astfel parodiile literare ar practica inserția unui citat de literatură serioasă în context inadecvat sau ar mima un asemenea fragment (p. 9–12).

Demonstrarea pe exemple de cultură latină a acestor idei este încă și mai interesantă, efectiv pasionantă. Considerăm drept cele mai reușite paginile consacrate spectacolului comic. Evidențiem în acest sens sagacitatea aprecierilor asupra risului magic (p. 19–20), asupra tranziției lui spre religios (p. 32–33), asupra laicizării comicului, ilustrată în secolul V î.e.n. când umorul fescennin era în mare parte desacralizat. J.-P.C. demonstrează că pietatea și parodierea zeilor nu erau incompatibile (p. 68–69). Notăm în mod deosebit remarcile pertinente care privesc anumite dimensiuni ale comediei latine. J.-P.C., care crede în originalitatea profundă a literaturii latine (p. 379), enunță observații acute asupra timbrului original al comicului roman (p. 35). El notează că reproșurile lui Quintilian (*in comoedia maxime claudicamus*) nu ținesc lipsa de originalitate a comediografilor romani, ci dimpotrivă distanțarea lor de modelul grecesc, admirat de retor (p. 37). Dar romanitatea comediei latine ar fi asigurată tocmai de caricatură și de parodii (p. 116). J.-P.C. depășește vechea și inutila dispută dintre criticii care consideră că Plaut ar ilustra moravuri elenice și cei ce-l socotesc pictorul exclusiv al celor romane, optând pentru teza universului mixt, concomitent grec și latin (p. 59–60), teză la care am avut și noi prilejul să subscriem, nu cu multă vreme în urmă. Plaut ar persifla mai aspru pe străini și provinciali decât pe romani, de teama legislației și tradițiilor în vigoare (p. 66).

Jean-Pierre Cèbe oferă pagini excelente despre tehnicile caricaturii și ale parodiei în satira menippe. În operele lui Petroniu sau Iuvenal. Ni se par de asemenea importante analizele consacrate decorației interioarelor romane. Cu riscul de a ne repeta, subliniem susținerea tuturor opiniilor de către o documentație erudită, riguros organizată, bazată pe o cunoaștere profundă a mărturiilor antice și a exegezei moderne. În ciuda densității, expunerea curge cu limpezime și eleganță.

Desigur se pot emite obiecții față de orice sinteză, chiar fundată pe o judecată de strălucitoare ingeniozitate și pe documentație minuțioasă. Într-un asemenea caz este vorba nu de contestație tranșantă, ci de sugestii, de puncte de vedere diferite etc. Se poate, de pildă, opina că distincțiile între parodie și caricatură și mai ales între diversele lor tipuri, compartimentările în general, sînt prea nete. Trebuie totuși adăugat că autorul însuși recunoaște existența nuanțelor (p. 9, 12 etc.). De asemenea, autorul pare uneori prea aspru cu arta plastică romană (p. 372), deși curînd își atenuează criticile (p. 378).

Însă aceste observații și altele privind unele detalii nu semnifică, așa cum am arătat, diminuarea aprecierilor noastre asupra cărții. Undeva (la p. 8) Jean-Pierre Cèbe susține că sîntem încă obligați să așteptăm o mare sinteză asupra risului la romani. Dar noi credem că, chiar dacă în principal se urmăresc aci numai modalitățile esențiale ale risului, această mare carte asupra comicului latin este tocmai ampla lucrare a lui Jean-Pierre Cèbe.

Eugen Cizek

COLLOQUES NATIONAUX DU CENTRE DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE, *Philon d'Alexandrie* (Lyon, 11–15 Septembre 1966). Paris. Éditions du CNRS, 1967, 382 în 16°.

Cititorii revistei noastre au fost informați în două rînduri de progresele importante întreprinderi științifice care e ediția bilingvă a operelor lui Filon din Alexandria, patronată de Universitatea din Lyon și energic condusă de un comitet format din Roger Arnaldez, Jean

Pouilloux și Claude Mondésert (Studii clasice VII, 1965, p. 349—351 și X, 1968, p. 312—313). Arătăm, cu acel prilej, că din cele 35 de tratate ale filozofului, cite ne-au parvenit, cea mai mare parte fuseseră editate și traduse, altele se găseau sub tipar, altele în pregătire. Într-un timp record lucrarea se apropia de sfârșit (rezultat cu totul memorabil, dacă se ține seamă de încetinea al altor alte înjghebari colective), iar de-atunci a mai făcut progrese, fiind, se poate spune, virtualmente terminată¹.

Faptul de a fi fost realizată într-un număr relativ mic de ani nu-i de altminteri unica nici cea mai însemnată caracteristică a noii ediții. Tot atât de interesant mi se pare faptul că la pregătirea ei au conlucrat în mod armonios filologi, teologi și istorici ai filozofiei, ca și împrejurarea că — cu unele excepții, nu prea numeroase — cele mai multe volume din serie au fost pregătite de cercelători tineri, bărbați și femei, nu o dată elevi sau colaboratori ai conducătorilor colectiei, mai rar specialiști dintr-o țară vecină.

Rodul imediat al acestei activități a fost o sporire notabilă a interesului manifestat de oamenii de carte din Franța pentru autorul studiat, ceea ce — alături de dorința de a proclama cu oarecare solemnitate încheierea muncii redacționale — explică organizarea la Lyon, în toamna 1966, a unui colocviu închinat personalității și operei celui mai reprezentativ scriitor evreu al antichității, totodată — alături de câțiva mari greci și romani — unul din ctitorii gândirii filozofice occidentale. Cum mărturisește Roger Arnaldez în scurtul său cuvânt introductiv, în intenția organizatorilor dezbateră închinată lui Filon trebuia să fie un prilej oferit editorilor și exegeților de a lămuri, prin confruntarea punctelor de vedere respective, aspecte mai puțin cunoscute sau de-a dreptul obscure ale operei interpretate, dar nu mai puțin un prilej pentru filozofi și istoricii filozofiei de a adînci o învățătură a cărei originalitate și actualitate merită mai multă luare aminte decît i se acordă îndobște. Cu cuvintele învățatului citat: „La pensée de notre siècle doit presque tout à des hommes comme Fichte, Hegel, Kierkegaard. Or, quelles que soient leurs différences et leurs irréductibles oppositions, on constate qu'ils se sont tous intéressés à la religion révélée... Il me semble certain que cette introduction d'une réflexion sur la révélation judéo-chrétienne (comme aussi, en un certain sens, à la pensée coranique) modifie considérablement, en profondeur, la nature et la portée de la Sagesse grecque antique et qu'on peut y voir, avec Hegel, précisément, la marque propre de la pensée moderne. Il semblerait donc intéressant de considérer si Philon, pour avoir été pratiquement le premier à faire entrer la Bible dans la pensée philosophique, n'est pas aussi par le fait même, le premier des penseurs „modernes”. Plus largement encore, Philon n'a-t-il pas fait ce que font de nombreux philosophes actuels, qui nourrissent leur pensée philosophique de la méditation des vieux mythes”?

Acest îndoit țel propus discuțiilor se reflectă limpede în lista participanților și în titlurile comunicărilor citite și discutate, din numărul cărora, dacă unele privesc mediul istoric în care a trăit și a scris Filon (Marcel Simon: *Situation du judaïsme alexandrin dans la Diaspora*; Jacques Schwartz: *L'Égypte de Philon*; D. Barthélemy: *Est-ce Hachaya Rabba qui censura le 'Commentaire allégorique'?*), altele se referă la cultura lui profană și religioasă (Alain Michel: *Quelques aspects de la rhétorique chez Philon*; Monique Alexandre: *La culture profane chez Philon*; Jean Pépin: *Remarques sur la théorie de l'exégèse allégorique chez Philon*; Pierre Boyancé: *Cosmologie grecque et représentations juives chez Philon*; Paul Beauchamp: *La cosmologie religieuse de Philon et la lecture de l'Exode par le livre de la Sagesse*; Suzanne Daniel: *La Halacha de Philon selon le premier livre des 'Lois spéciales'*; Annie

¹ Din totalul de 35 tratate transmise sub numele lui Filon, pînă la sfârșitul anului 1967 se tipăriseră, după știința noastră, nu mai puțin de 25. Rămîneau să mai apară 10, și mai precis (în ordinea fixată de editori): *De posteritate Caini*; *De fuga et inuentione*; *De specialibus legibus* (în două volume); *Quod omnis probus liber sit*; *De aeternitate mundi*; *Legatio ad Caium*; *Quaestiones et solutiones in Exodum*; *Fragmenta: de Prouidentia, Hypoethetica (Apologia pro Iudaeis), Alexander*.

Jaubert : *Le thème du 'Reste Sauveur' chez Philon* ; Valentin Nikiprowetzky : *La doctrine de l'élenchos chez Philon, ses résonances philosophiques et sa portée religieuse* ; Roger Arnaldez : *La dialectique des sentiments chez Philon*, în sîrşit, altele la legăturile lui Filon cu creştinismul şi cu doctrina unor anumiţi Părinţi ai Bisericii (Charles Kannengiesser: *Philon et les Pères sur la double création de l'homme* ; Jean Daniélou : *Philon et Grégoire de Nysse* ; François Daumas : *La 'solitude' des Thérapeutes et les antécédents égyptiens du monachisme chrétien* ; Antoine Guillaumont : *Philon et les origines du monachisme*).

Despre discuţiile prilejuite de cele mai multe comunicări, volumul nu oferă decît indicaţii sumare : suficiente, oricum, pentru ca cititorul să ia aminte la punctele controversate şi să ia cunoştinţă de argumentele formulate.

Nivelul comunicărilor şi al dezbaterilor răspunde aşteptărilor trezite de valoarea vorbitorilor, prezentarea grafică a volumului e demnă de importanţa conţinutului. În ansamblu, o culegere care face cinste celor ce au pregătit-o şi Centrului naţional al cercetării ştiinţifice, care a acceptat s-o patroneze.

D. M. Pippidi

GABRIELLA LONGEGA, *Arsinoe II* (Universităţii de Studii de Padova. Pubblicazioni dell'Istituto di Storia antica, VI), Roma, „L'Erma” di Bretschneider, 1968, 143 p. + 2 pl.

Povestea unei vieţi zbuciumate ca aceea a reginei de care se ocupă Gabriella Longega (o elevă a istoricului de la Padova, Franco Sartori) ar fi putut lua lesne înfăţişarea unei vieţi romanţate, altele sînt evenimentele senzaţionale în care eroina s-a găsit amestecată sau pe care le-a dezlîntuit. Fiică a lui Ptolemaios I „Mintuitorul”, soaţă a lui Lysimach, fost tovarăş de arme al tatălui ei, apoi a lui Ptolemaios „Trăznetul”, propriu-i frate (devenit o vreme rege al Macedoniei), apoi a altui frate, Ptolemaios al II-lea, rege al Egiptului de la 285 la 245, alături de care avea să cunoască perioada-i din viaţă cea mai calmă şi mai glorioasă, Arsinoe II — lăudată în viaţă şi după moarte de poeţi şi de supuşi — se învredniceşte în ochii istoricilor din zilele noastre nu numai de un interes legitim, dar şi de o respectuoasă admiraţie. Ceea ce francezii numesc „prejudicată favorabilă” operează din plin în cazul ei, făcînd să i se atribuie însuşiri şi realizări pe care nu le putem verifica şi care în mod firesc ar trebui puse în seama succesivilor ei soţi — buni sau răi —, pe care se presupune a-i fi dinamizat şi îndemnat spre fapte pe care altminteri nu le-ar fi săvîrşit. Acum, nu-i greu de văzut că un om de vîrstă şi cu experienţa lui Lysimach, crescut la şcoala lui Alexandru şi călît în expediţii care-i ocupaseră o bună parte din viaţă, n-avea mare lucru de învăţat fie şi de la o fetişcană deşteaptă, dar Arsinoe în momentul cînd devenea regină a Traciei. Rolul acesteia s-a putut face simţit în intrigile care au însingurat casa lui Lysimach, ducînd la executarea lui Agatocle, dar chiar în acest caz adevărul e anevoie de desprins din măturile celor vechi, toate fragmentare şi toate părtinitoare. În privinţa lui Keraunos, acest criminal înnaşcut, ucigaş al binefăcătorului său Seleucos şi al tuturor rudelor care au avut nefericirea să-i cadă în mînă, nici măcar autoarea de a cărei carte ne ocupăm nu cutează să pretindă că ar fi fost influenţat de Arsinoe. În schimb, cînd e vorba de Ptolemaios II, a cărui domnie reprezintă în istoria Egiptului o perioadă de organizare şi consolidare superioară oricărei alte domnii a vreunui suveran lagid — cu excepţia, poate, a Mintuitorului —, nu vîd cu ce drept se presupune că ar fi trăit „dîr debole e da inetto, dimostrandosi privo di „spina dorsale”. O asemenea afirmaţie n-are altă justificare decît aceea — îndoielnică — de a putea atribui meritul tuturor marior realizări ale domniei Filadelfului unei regine despre care Gabriella Longega tine să ne